

ni neutemeljen. Res je, da se ne bomo nikdar mogli izogniti detajlnim historičnim raziskavam, če bomo hoteli priti tej ali oni zgodovinski resnici kolikor toliko do dna. Vendar so za potrebe Jezernikove pričujoče eksplikacije zgodovinske vede toliko povedale o razrednih odnosih v zgodovini in njihovem odsevu v zavesti ljudi, da je govorjenje o neustreznosti "modela" treba odločno zavrnilo.

Jezernikov prispevek je označil za zelo dober poskus marksistične interpretacije zelo zanimive folkloristične teme. Zato je neogibno, da se Jezernikovo predavanje, kakršnih doslej glede na njihovo metodološko usmerjenost nismo imeli na pretek, objavi v celoti v društvenem glasilu.

V zadnjem delu se je diskusija lotevala še nekaterih vprašanj, ki so povezana z delovanjem folkloristike in tehtala posredne in neposredne (morebitne) posledice Jezernikovih spoznanj. Božidar Jezernik je moral pojasnjevati tudi uporabljeni citat iz programa ZK Jugoslavije. Diskusija je izzvenela v dveh smereh, od katerih je ena že kar šablona, češ, da "mladi nebi smeli biti tako nestrpni" (Milko Matičetov). Druga pa se je vrtela okoli tega, ali naj se Jezernikov tekst in diskusija objavita ali ne. Ne glede na nasprotujoča si mnenja, jo v Glasniku objavljamo kot zanimiv dokument razvoja slovenske etnologije. V tem zadnjem delu diskusije so sodelovali razen že omenjenih še Valens Vodušek, Julijan Strajnar in Duša Krnel-Umek. Oba zapisnika diskusije sta bralcem Glasnika na voljo v uredništvu.

POLEMIKA

ZA KULTURO ARGUMENTIRANJA — ALI ZAKAJ SO CIGANI CIGANI?

V svojem izstopu na sestanku SED se je Matičetov Milko dolgo trudil pokazati, kako se tisti, ki hoče "premisлити ogromen in tehten prispevek Ivana Grafenauerja k slovenski etnološki misli" (tako sem rekel 21. 12. 1978; pred tem pa sem v dveh stavih povedal še, da se zavzemam za marksistično etnologijo) vključuje v nekakšna stremjenja, ki so po mnenju Milka Matičetovega neokusna in prekucuška "socioetnologija". Pa to sploh ni vse: naš doktor za pravljice ves zgrožen zagotavlja, da hočem Ivana Grafenauerja s tem kar "dezavuirati" (tj. "tajiti, ne priznati kaj; izneveriti se, prezreti, zatajiti, na cedilo pustiti, na laž postaviti koga" — France Verbinc, Slovar tujk, 4. izdaja, str. 141), kar je spet tak velikanski greh, da je predlagal kar takojšnjo sodno obravnavo, na kateri naj bi se presodilo, ali so "diplomirani pravniki" "nepopisani listi", in kar je še podobnih kategorij slovenskega ljudstva popolnoma nekompetentni za vsako razpravljanje, ki ni zgolj prikimavanje neizmerni modrosti t. im. strokovnjakov za ljudska vprašanja.

Ker mislim, da razreševanje znanstvenih vprašanj, ki tehtajo argumente po tem, kdo jih daje, ne pa po teži argumentov samih, ni primerno, pa čeprav tak način reklamira sam "v. d. upravnika ISN", lahko ob izstopu Milka Matičetovega rečem le, da gre popolnoma mimo teksta Družbene

osnove ustne tradicije o bogobornem Kralju Matjažu in tistega, kar sem povedal kot uvod v diskusijo. Tudi mislim, da je iz istega razloga umestno tukaj zapisati kakšno o tistem, o čemer je "strokovno" pisal že naš doktor. Njegovemu, menda globokoumnemu dognanju, da je razširjenost motiva spora za sol v matjaževski tradiciji posledica naključja, sem oporekal že na drugem mestu. Tako ostane za to priložnost le še vprašanje sorodnikov bogobornega Kralja Matjaža.

Dosedanja tovrstna raziskovanja so odkrila sorodnika bogobornemu KM v kalabrijskem kralju Maccabrunu (glej I. Grafenauer, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, str. 75) in Faraonu oz. Pengi iz tradicije zahodnoevropskih oz. jugoslovanskih Ciganov (M. Matičetov, Kralj Matjaž v luči novega gradiva in novih raziskovanj, v Razpravah SAZU 2/4, str. 133). Medtem ko je podobnost med KM in Maccabrunom sorazmerno majhna, pa se ob prebiranju Faraonove oz. Pengine zgodbe bralcu zdi, "da ima pred sabo pravo matjaževsko pripoved", tolikšna je podobnost obeh izročil.

Zgodba, ki je bila "zabeležena nekje med angleškimi ali vsaj zadnoevropskimi Cigani", pripoveduje, da je bil Faraon "o svojem času mogotec v Egiptu". "Imel je nepregledne trume vojščakov, ki so se topli z vsemi národi tako dolgo časa, da je kralj prisvojil si jih." In ko mu je nato šinilo v glavo, da je napovedal vojsko še gospodu bogu, se je ta "razkačil na Faraona, i da bi ga kaznil, zazijala je na njegov ukaz velika luknja na strani neizmérne gore, prihrul divij vihar na **oholega** (podčrtal B. J.) kralja i pahol ga v grozno propast z vsemi njegovimi vojščaki vred" (cit. M. Matičetov, op. cit., str. 133 s.).

L. Gorenjec Podgoričan, ki je zgodbo objavil (Ciganije v Angleškeji, LMS 1871, str. 195 s.), trdi, da naj bi Cigani prejeli "povest, ki ta narod prišteva Egipcem", "z vero vred od sredoveških bogoslovcev" (podčrtal B. J.). Tej njegovi trditvi pa oporeka Matičetov, češ, da "so bile še tik pred zadnjo vojsko zajete pripovedi, ki se z gornjo tezo ne ujemajo popolnoma. To so pripovedi o bajnem ciganskem vladarju Pengi" (op. cit., str. 134). Seveda pa ta ugovor Gorenjčeve teze, da naj bi bil ciganski narod prejel "povest, ki ta zárod prišteva Egipcem", "z vero vred od sredoveških bogoslovcev" sploh ne zadeva in o njej ne pove prav ničesar, čeprav je po avtorjevi dikciji kazno, da ima namen oporekati citirani tezi, tj. "podtaknjeni egiptovski teoriji" (glej op. cit., str. 134 s.). Argumentacija, ki naj bi dokazovala "podtaknjenost egiptovske teorije", namreč kaže, da teorija o prvotni domovini Ciganov Milka Matičetova sploh ne zanima in da nam hoče "strokovno" dokazati, da so pri prenosu motiva "bogobornega vladarja" na Slovensko bili usodno udeleženi predvsem Cigani. Matičetov se pri svojem "strokovnem razpravljanju", kakršnega torej goji že vsaj dve desetletji, skrajno previdno zavaruje na vse strani, češ, da "se tu ne dá reči kar tjavdan, kaj je pri tem res in kaj ne" in mu zato tisto, kar naj bi bilo dokazni material zgolj "daje slutiti, da morda le nismo pred izročilom, ki naj bi ga Cigani gladko prevzeli od sredoveških bogoslovcev". Vendar, kljub temu da tak način dokazovanja ni ne jasen in ne razumljiv, je jasno, da gre za ugibanje zaradi ugibanja, in to o stvari, ki ugalcalu ni preveč jasna. Če bi mu bila, bi nam zelo verjetno

vsaj namignil, da obstoja poleg sorodnikov bogobornega KM, ki jih je "odkril" Matičetov Milko, še kakšen "bogoboren vladar". Čeprav slednjih v **ne ciganski** tradiciji ni malo, bo za tukajšnje potrebe najbrž povsem zadoščala referenca na zgodbi o babilonskem (Iza 14, 5—21) in tirkem kralju (Ezek 28, 11—19); za naj kljub temu opomnim še na to, da Faraona zelo dobro poznajo tudi preroki stare zaveze. Mislim, da primeri teh "bogobornih vladarjev" sami po sebi dovolj nazorno kažejo, kolikšen je bil delež ciganske tradicije pri importu motiva o "bogobornem vladarju" na Slovensko. Razen morda, če nam ne bo hotel kdaj še kdo "strokovno" dokazovati, da so bili udeleženi pri importu krščanstva na Slovensko predvsem Cigani. Toliko o tem, tako pomembnem "strokovnem" problemu. Mnogo pomembnejše od tega vprašanja je vprašanje, zakaj se je v ustni tradiciji določeni motiv uveljavil, in to tako, kot se pač je. Zato vprašanje, zakaj se je v tradiciji tako močno uveljavil motiv "bogobornega vladarja". **Na to vprašanje pa je moč odgovoriti le, če upoštevamo družbene osnove ustne tradicije.** Zgodba o Faraonu hoče pojasniti, zakaj so Cigani izobčenci. Njih brezdomovinstvo je pravična kazen za prevzetnost njihovega vladarja v davni preteklosti, ko so še imeli svojo domovino in bili mogočni. — Tako so vzrok svojega trpljenja pojasnjevali zahodnoevropski Cigani. Na isti, v temelju napačni način je nek dolenski Rom skušal pojasniti kruto usodo svojega ljudstva: "ciganski narod so bili sami grofi... zdaj so pa začele tiste... kurbice razcapane hoditi, pa so šle prosit po svetu. Potlej so to prinesle domu. Potlej je prišel bog k njim in je vprašal, kaj delajo to oni. Potlej so povedali, da kuhajo (kar dobijo) zase in za prasce. Viš — pravi — vi ste grofi, ampak grdo delate! Zdaj ste frdamani! Jih je bog frdamal. Potem niso mogli ostati v graščini" (cit. M. Matičetov, op. cit., str. 135, ki med Faraonovo in to zgodbo vidi edino skupno točko v tem, da sta obe iz ciganske tradicije).

Osnovno pravilo izkoriščevalstva in hkrati njegov temelj je, da je izkoriščani kriv. Tisti, ki ne morejo drugače od hrane kot tako, da jo naprosijo od drugih, in to hrano, ki je dobra bolj za svinje kot za ljudi, "grdo delajo" in si za to zaslužijo kazen. V Št. Juriju pod Kumom npr. trdijo, da bi padal krvav dež, če bi se Cigani ne klatili več po svetu. Neka Ciganka je namreč nekoč — tako pravijo — zmerjala Marijo s ciganko (Vinko Möderndorfer, VUOS 5, str. 19). — Ko pa je prišel italijanski general Giglio, ki ni znal slovensko, v inšpekcijo v rabsko taborišče in je tam videl, kako več internirancev po štirih lazi po smetišču ter išče med umazanih kosti ali pa gnilih zeljnatih storžev", je vzklilnik s studom: "Che gente!" (IZDG, f. Taborišča I).

Vse te zgodbe iz ciganske tradicije, ki pojasnjujejo, zakaj Cigani **morajo** trpeti, delajo to tako, da pojasnjujejo posledico samo s seboj: izkoriščani je kriv, ker sploh je. Nazorno pa je videti iz njih, kako izkoriščani sami razlagajo svoje trpljenje kot pravično kazen za svoje pregrešnosti. Cigani so se tega osnovnega pravila izkoriščevalskih družb, po katerem je trpljenje pravična kazen za pregrešnost trpečega in pot očiščenja za onega, ki na njej ne omaga, naučili zelo dobro: po nekaterih tradicijah, tako ciganskih kot neciganskih, naj bi njihovo poreklo izviralo celo od hudiča (Veselin Čajkanović,

O srpskom vrhovnom bogu, str. 110). Če nič drugega: **hudiča so spoznali šele po srednjeveških teologih**, čeprav posredno. In krivda terja pokoro (kazen): "U Parizu se 1427. g. pojavila družina Cigana, koji su se prikazivali kao pokajnici... Došli su kažu iz Egipta; papa im je za odpadništvo od krščanske vere zadal pokoro, da sedam godina lutaju bez spavanja u postelji" (cit. Johan Huizinga, Jesen srednjeg vijeka, ZG 1964, str. 16).

Na precejšnjo odvisnost ciganskih zgodb od srednjeveške teologije kažeta najjasneje že sami imeni herojev. Faraona, političnega nasprotnika Izraela, so videli kot zmaja že preroki stare zaveze, tako npr. "izražanje v Izaija 51, 10 jasno kaže, da je za preroka Egipt resnično bil Primordialni Zmaj..." (George Widengren, v: Culture in History. Essays in Honor of Paul Radin, str. 479). Tak spomin nanj je ohranila še krščanska tradicija; cf. npr. I. Grafenauer, Narodno pesništvo, NS II, str. 31.

Penga pa naj bi bilo po Buliću (cit. M. Matičetov, v: Volkskunde in Ostalpenraum, 1961, str. 70) ime Dioklecijana, ki ga južnoslovanska tradicija pomni kot silnega in prevzetnega carja Dukljana, ki ni veroval v boga, pa je sedaj prikovan pod vodo, kjer gloda verige, da bi prost lahko pobil ves vet. Tudi njega srednjeveška tradicija ni cenila preveč visoko. V Zlati legendi zaslišimo v zvezi z njim tudi za matjaževske zgodbe tako značilno grmenje. Ko je Dioklecijan silil sv. Vida, naj žrtvuje poganskim bogovom, "zemlja se je stresla, grom je zadonel in svetišče malikov se je zrušilo ter pokopalo pod seboj mnogo ljudi. Cesar je ves prestrašen zbežal, se bil s pestmi in kričal: 'Joj meni, ki me je otrok prekosil!' (cit. po nem. prevodu, Jena 1926, stp. 526).

Iz tega jasno sledi, da je Milka Matičetovega ugovor zoper tezo L. Gorenjca Podgoričana neumestno. In to tako po tem, za kar se razglašča, da je (ugovor zoper "podtaknjenost egiptovske teorije"), kot po tem, kar v resnici je (hipoteza o importu motiva o "bogobornem vladarju" na Slovensko po Ciganih). **Avtorju pa se je tudi pri tej svoji "strokovni obravnavi" posrečilo povsem zaobiti tekst, ki naj bi bil predmet obravnave.**

Milko Matičetov, z empirijo impresionirani "strokovnjak", torej hoče impresionirati z empirijo in nas prepričati, da je gola kvantiteta faktov kar "strokovna obravnava". **Pa pozitivističen pristop, ta nekritična faktomanija, je tako sterilna in tako apologetski, da pozitivistična obravnava more iti le mimo bistva stvari in hkrati neko danost, ki je ne zmore ali pa noče kritično premisliti, sprejema in vsiljuje kot merilo vrednotenja.** Tako tudi naš dr. za pravljice v svoji "strokovni obravnavi" zgolj re-producira pravljice oz. njihova vrednostna merila. v "luči" njegovih "raziskavanj" je bogoborni Kralj Matjaž "prevzetneš (2, 8, 47), predrznež (7, 48), svoje sreče pijan (7), izzivač (47, 48), ki bi rad razširil svojo oblast celo na oni svet — saj hoče biti kralj nebes (52) ali premagati pekel (61), ki strelja ali ukaže streljati proti nebu (8, 52), v zrak — boga (57). Spet v drugih pripovedih to sicer ni izrečno omenjeno, a dejanja in dialogi nam ga kažejo prav takega ali še slabšega" (op. cit., str. 135), torej slab in še slabši. Slab in še slabši pa zato, ker je prevzeten itn. Zares globokomurna in splošno razumljiva je ta "strokovnost"! Celó tako zelo, da avtorju ni potrebno kot so njene korenine.

Torej: Cigani so cigani zato, ker so cigani Cigani; cigani pa so Cigani, ker so Cigani cigani. Ali pa: reveži so reveži, ker so revni; revni pa so reveži zato, ker so reveži. Kdor pa ne misli tako, bodi mu sojeno!

Božidar Jezernik

Program dela na etnološkem prispevku v slovenski enciklopediji in na enciklopediji slovenske etnologije

(Predlog)

Izhodišče. Mladinska knjiga v Ljubljani pripravlja Slovensko enciklopedijo (ali Enciklopedijo Slovenije) v več zvezkih. V delu bo zastopana seveda tudi etnološka problematika. Skupina, ki so jo sestavljali A. Baš, S. Kremenšek, Z. Kumer, N. Kuret, M. Ramovš, M. Stanonik, Z. Šmitek, V. Vodušek in Marko Terseglav, je pripravila geslovnik za etnološki del. V njem je 36 gesel in 5 kazalk splošnega značaja, 56 gesel in 32 kazalk s področja materialne kulture, 18 gesel in 12 kazalk s področja socialne kulture in 49 gesel in 82 kazalk s področja duhovne kulture, skupaj torej okrog 290 enot. Biografski del obsega 43 + 44 + 25 = 112 imen.

Delo na prvem zvezku Slovenske enciklopedije naj bi začelo jeseni 1979. Trajalo naj bi približno leto dni. Nosilci nekaterih disciplin menijo, da bi bilo najbolj ustrezno celotno delo (za vse zvezke) opraviti v omenjenem času. Zdi se, da bi kazalo tako ravnati tudi na etnološkem področju. Razlog: istočasno izpolnjevanje celotne naloge omogoča večjo vsklajenost.

Razumljivo je, da je naloga takega obsega, kot je sodelovanje pri Slovenski enciklopediji, vzbudila vprašanje, ali ne bi istočasno mislili tudi na slovenski etnološki slovar. Omenjena skupina je bila glede tega mnenja, da se kaže o tem pogovarjati takoj, ko bo geslovnik za Slovensko enciklopedijo pripravljen. Glede na to je bila izvršilnemu odboru Slovenskega etnološkega društva dana pobuda, da skliče sestanek, na katerem bi se pogovarjali o slovarju in o delu pri Slovenski enciklopediji. Menimo, da so širše strokovne akcije, ki zajemajo po tematiki ves slovenski etnični prostor, v načelu stvar vseh slovenskih etnologov.

Obseg dela. Prispevki za Slovensko enciklopedijo so nemajhna obveza. Zaradi njihovega enciklopedičnega značaja bodo zahtevali veliko dela in opravka s stvarmi, ki ne bodo neposredna sestavina enciklopedije. Ob tem gradivu pa bi lahko vzporedno in brez velikega dodatnega napora nastajal geslovnik za Enciklopedijo slovenske etnologije, ki bi jo nedvomno zelo potrebovali. Če napravimo samo še korak dalje, bi lahko iz geslovnika nastal SLOVENSKI ETNOLOŠKI SLOVAR, ki bi bil vmesna, v marsičem tudi le delovna stopnja do Enciklopedije slovenske etnologije. To bi bil geslovnik in slovar obenem, slovar z minimalno razlago pojmov, pri personalijah npr. le z letnico rojstva (in smrti) ter temeljno strokovno oznako upoštevane osebnosti v enem stavku. Kolikor bi pri tem res šlo le za nekakšen "stranski proizvod" dela pri Slovenski enciklopediji, le za stopnjo na poti do Enciklopedije slovenske etnologije, v osnovi tudi za geslovnik za to zadnjo, bi bilo dovolj, da bi poskrbeli za njegovo razmnožitev v obliki in tehniki vprašalnic za etnološko topografijo, glede na obseg v enem ali tudi v več zvezkih.

Geslovnik in slovar hkrati naj bi nikakor ne bila dokončni cilj dela ali "stranski proizvod" brez drugačnih namenov. Bila naj bi, kot rečeno, stopnja na poti do Enciklopedije slovenske etnologije. O njenem obsegu in o času, ki bi ga to delo zahtevalo, je v tem trenutku seveda še težko govoriti. Težko se je odločati tudi glede njenega ustroja. V tem pogledu sta mogoči dve obliki: abecedni red, ne glede na tematske kroge ali gesla in kazalke, abecedno urejene po tematskih skupinah. Čeprav se zdi edino smotrna prva rešitev, je iz določenih razlogov vendarle umestno predlagati naslednje.

Delo na vprašalnicah za etnološko topografijo slovenskega etničnega ozemlja je pokazalo, da zavoljo subjektivno in objektivno pogojenega zamujanja z delom na določeni vprašalnici ne morejo v tisk vprašalnice, ki so bile že zdavnaj skrbno pripravljene, kajti načrtovane so v skupnem zvezku. Predvidevamo, da bo prihajalo do podobnih zadreg tudi pri drugih kolektivnih delih, še posebej pa pri enovitem delu, kot mora biti abecedno urejena enciklopedija. Zato bi bilo bolj ustrezno načrtovati izdajo posameznih zvezkov ali snopičev po tematskih skupinah, če ostajamo pri običajni sistematizaciji, na primer Stavbarstvo in stanovanjska oprema, Noša, Skupnosti, Šega, Zdravilstvo in tako dalje. Ko bi bili izdelani vsi zveščiči, bi bilo mogoče pripraviti skupni register.

Vemo, da je v dosedanji podobi tudi klasične slovenske etnološke problematike vrsta vrzeli. Nad nekaterimi imamo pregled, druge se v vsej svoji pojavnosti pokažejo šele med raziskovalnim delom. Zato bi bilo morda umestno, da bi Enciklopedijo slovenske etnologije oblikovali v dveh stopnjah. ENCIKLOPEDIJA SLOVENSKE ETNOLOGIJE I bi bila tako sestavljena v preprostejši obliki in tehniki (na primer vprašalnic za etnološko topografijo) po posameznih zveščičih. Namenjena naj bi bila prvenstveno strokovnim krogom, kar pomeni, da bi bila med sestavinami posameznih gesel obvezno tudi opozorila na vrzeli v preučeni posameznih pojavov. Tako bi bila ta izdaja tudi nekakšen register tistih nalog, ki bi jih bilo treba opraviti, da bi lahko pripravili ENCIKLOPEDIJO SLOVENSKE ETNOLOGIJE II. Le-ta bi bila lahko izpopolnjena,